

mazkur mamlakatda jami 15 mln. kishi istiqomat qilgan.

XVIII asrning ikkinchi yarmidan boshlab butun dunyo bo'yicha aholi keskin ko'paygan. Shu bois mazkur davrni «birinchi demografik portlash» davri, deb aytish mumkin. Agar 1500-yildan 1750-yilgacha aholi soni taxminan 300 mln. kishiga ko'paygan bo'lsa, 1750-yildan 1900-yilgacha 910 mln. ga ko'paygan. Aholi sonining intensiv o'sib borish jarayoni XIX asrning ikkinchi yarmiga taalluqli bo'lib, bu davrda o'lim, ayniqsa, bolalar o'limi kamaygan, odamlarning o'rtacha yashash yoshi oshgan.

XX asr boshiga kelib eng ko'p aholi yashaydigan mamlakatlar Xitoy (475 mln.), Janubiy Osiyo (290 mln.) va Rossiya (130 mln.) bo'lgan. Keyingi o'rinlarda AQSh (76 mln.), Yaponiya (45 mln.), Germaniya (43 mln.), Fransiya (41 mln.), Indoneziya (38 mln.), Buyuk Britaniya (37 mln.) kabi mamlakatlar turgan. Qolgan mamlakatlarda birmuncha kam miqdorda aholi istiqomat qilgan.

14-§. XX asrdagi etnodemografik jarayonlar

XX asrda yer yuzi aholisi jadal sur'atda ko'payib borgan. Ona zaminda istiqomat qilayotgan odamlar soni 3 mlrd. dan oshgan, yoki amalda 3 baravarga ko'paygan. Bunda Lotin Amerikasi (6,1 barobar) va Afrika mamlakatlarida (4,7 barobar) ko'paygan bo'lsa, Yevropa aholisi (1,7 barobar) va sobiq SSSR aholisi (2,1 barobar) nisbatan kam ko'paygan. Bunday nomutanosiblikning asosiy sabablari migratsion jarayonlar (aholining ommaviy ravishda bir hududdan ikkinchisiga ko'chib o'tishi natijasida Shimoliy va Lotin Amerikasi, Avstraliya va Yangi Zelandiya aholisi jiddiy tarzda ko'paygan), XX asrda bo'lib

o'tgan jahon urushlari, ikkinchi jahon urushidan keyin rivojlanayotgan davlatlarda aholi sonining tabiiy tarzda juda tezlik bilan ko'payishi bo'lgan. Yer yuzi aholisi 1 mlrd. ga taxminan 1820-yilda, 2 mlrd. ga 1927-yilda (oradan 107 yil o'tgandan keyin), 3 mlrd. ga 1959-yilda (32 yildan keyin), 4 mlrd. ga 1974-yil (14 yildan keyin), 5 mlrd. ga 1987-yil (13 yildan keyin), 6 mlrd. ga 1999-yil (12 yildan keyin) etgan. BMTning aholishunoslik fondi ma'lumotlariga ko'ra, 2011-yil 1 oktyabrda dunyo aholisi nufuzi 7 milliard, 2014-yil 1-yanvarda esa 7 mlrd 137 mln. 577 ming 750 kishi bo'ldi. 2013-yilda ona sayyoramizdagi aholi 77 mln. 630 ming 563 kishiga, ya'ni boshqacha aytganda, 1,1 foizga oshgan. Aholi sonini oshishida avalgi yillardagi kabi Hindiston (15,6 mln.) Xitoy, Nigeriya, Pokiston va Efiopiya kabi mamlakatlar yetakchi bo'lgan. Aholishunoslik bo'yicha shug'ullanuvchi mutaxassislar fikricha, dunyo aholisi 2015-yilda 8 milliard bo'lishi kuzatilmoqda.

XXI asrning dastlaki o'n yilligida yer yuzidagi ikki mamlakat aholisi: Xitoy – 1,2 mlrd. va Hindiston 1 mlrd. dan ortiqni tashkil etdi. To'qqizta davlat (AQSh, Indoneziya, Rossiya, Braziliya, Yaponiya, Nigeriya, Pokiston, Meksika, Filippin)da 100 mln. odam istiqomat qilmoqda.

Hozirgi kunda dunyoda o'z suverenitetiga va doimiy aholisiga ega bo'lgan 225 mamlakat mavjud. Barcha mamlakatlarda yashovchi kishilar soni bir xil me'yorda bo'lmagan. Yuqorida nomlari zikr etilgan mamlakatlarda yer yuzidagi jami aholining qariyb 60%i yashagan. Shu bilan birga 62 ta yirik mamlakatlarda (aholisi soni 10 mln. dan oshiq bo'lgan) yer yuzidagi aholining qariyb 95%i istiqomat qiladi. Dunyoda aholisi soni juda ham kam bo'lgan 38 ta «mitti» mamlakatlar ham mavjud bo'lib, ularda jami hisobda 1 mln. ga yaqin aholi yashaydi.

*Aholisi nufuzi 80 milliondan
ortiq bo'lgan mamlakatlar*

№	Mamlakatlar	Aholi soni	O'sish ko'rsatkichi
1	XXR	1 354 790 000	▲ 0,481
2	Hindiston	1 227 150 000	▲ 1,312
3	AQSh	314 705 000	▲ 0,899
4	Indoneziya	237 641 326	▲ 1,040
5	Braziliya	199 321 000	▲ 1,102
6	Pokiston	190 291 000	▲ 1,551
7	Nigeriya	170 123 000	▲ 2,553
8	Bangladesh	161 083 000	▲ 1,579
9	Rossiya	143 180 000	▲ 0,013
10	Yaponiya	127 368 000	▼ -0,077
11	Meksika	114 975 000	▲ 1,086
12	Filippin	103 775 000	▲ 1,873
13	Vetnam	91 519 000	▲ 1,054
14	Efiopiya	91 195 000	▲ 3,179
15	Misr	83 688 000	▲ 1,922
16	Germaniya	81 305 000	▼ -0,200

Etnik jarayonlarga XX asr 30-yillar birinchi yarmida yuz bergan iqtisodiy inqiroz va dunyoning yirik davlatlaridagi siyosiy o'zgarishlar ham sezilarli darajada ta'sir qilgan. XX asrning 30-yillariga kelib dunyo bo'yicha aholining yillik o'sish darajasi 1% ga kamayib ketgan. Jumladan, 1935-yilda Fransiyada tug'ilish o'limdan kamayib ketgan. Shuningdek, AQSh aholisining tabiiy o'sishi ham pasaygan, bu davrda Osiyo aholisining yillik o'sishi esa 30% ga kamayib ketgan. Faqatgina Lotin Amerikasi davlatlarida aholining yillik o'sishi kamaymagan bo'lib, bu hududda aholining yillik o'sishi 1,8% ga ko'paygan.

XX asrdagi etnik jarayonlarga ta'sir qilgan sabablardan eng muhimlaridan biri, shubhasiz, ikkinchi jahon urushi bo'lgan. Aynan mazkur urush natijasida qariyb 50 mln. kishi qurbon bo'lgan. Urush yillarida faqat Amerika va Avstraliya aholisigina ko'paygan. Ayniqsa, Lotin Amerikasi mamlakatlariga urushdan so'ng vayron bo'lgan G'arbiy Yevropadan ko'chib borgan emmigrantlar hisobiga 2,5% ga ko'paygan.

XX asrning 50-yillarida dunyo miqyosidagi etnik jarayonlar oldingi o'n yilliklardan tubdan farq qilgan. Bu davrda sodir bo'lgan eng muhim o'zgarishlardan biri «demografik portlash» bo'lib, oldingi davrlardan umuman farqli bo'lgan. Mazkur yillarda, garchi tug'ilish kamaygan bo'lsa-da aholi o'rtacha yoshining o'sishi va o'limning kamayishi hisobiga aholi soni ortib borgan. Ayniqsa, 60-yillar boshlariga kelib dunyo bo'yicha o'lim 2 % ga, ayrim Janubiy Amerika mamlakatlarida, Afrika va Osiyoda 3% ga kamaygan. Natijada 1950 – 1983-yillar davomida aholi soni deyarli ikki baravarga ko'paygan. Shu bilan birga ko'plab Yevropa mamlakatlarida aholi soni 25% ga ko'paygan.

Oxirgi o'n yilliklarda Osiyo aholisining o'sishi, garchi sekin tarzda bo'lsa-da, pasayib bormoqda (60-yillarda 2,2% bo'lgan bo'lsa, 80-yillar boshiga kelib 1,8% bo'lgan). Arab mamlakatlarida, Pokiston, Malayziya va Filippin kabi mamlakatlarda aholining sonini o'sishi an'anaviy tarzda yuqori bo'lib qolmoqda. Umuman olganda, mazkur mintaqadagi aholi sonining ko'payishi umumiy aholi o'sishining qariyb 60% iga to'g'ri keladi.

Lotin Amerikasi mamlakatlarida o'lim sur'atining jiddiy tarzda kamayishi mazkur mintaqani ikkinchi jahon urushidan keyin aholi soni ortishi bo'yicha dunyo miqyosida birinchi o'ringa chiqishiga sabab bo'lgan. Biroq mazkur mintaqada 60-yillardan boshlab tug'il-

ish sur'ati jiddiy tarzda kamaya boshlagan va bu aholi sonining o'sish darajasiga ta'sir qilgan hamda aholi soni oldingi 20 yil darajada saqlanib qolgan.

Afrika mamlakatlarida etnik jarayonlar birmuncha boshqacha tarzda kechgan bo'lib, bu yerda urushdan keyin eng ko'p tug'ilish va o'lim ko'rsatkichini kuzatish mumkin. Faqatgina 60-yillardan boshlab o'lim sur'ati ma'lum ma'noda kamaya boshlagan. Biroq mazkur mintaqa tug'ilishning ko'pligi bois aholi sonining o'sishi bo'yicha dunyo miqyosida yetakchi o'rinlarda turgan. 60-yillardan boshlab Afrika aholi sonining yillik ko'payishi bo'yicha Lotin Amerikasi mamlakatlaridan o'tib ketgan. Afrika mamlakatlari-ning oxirgi o'n yilliklardagi aholisining yillik ko'payish sur'ati 15 mln. kishini tashkil etadi.

Zamonaviy etnologiyada etnoslarni tasniflash prinsiplari turli-tumanligi bilan farqlanib turadi; etnologiyadagi zamonaviy nazariyalar etnologiya va unga yondosh bo'lgan qator fanlarning ma'lum bir etnos yoki etnik guruhning boshqasidan farqli xususiyatlarini anglatuvchi me'yorlar asosida yaratilgan. Qolaversa nazariyalar bajarilayotgan u yoki bu tadqiqotning maqsadidan kelib chiqib ham turfa xil bo'lishi mumkin. Tasniflashning ayrim me'yorlari birinchi navbatda xalqlarning etnik mansubligiga, ularning shakllanish tarixiga asoslansa, avvalo tilshunoslikning tarixiy-qiyosiy usullari, antropologiya, moddiy va ma'naviy madaniyat borasidagi tizimlashtirilgan ma'lumotlar katta ahamiyat kasb etadi. Boshqa me'yorlar etnik mansubligidan mustasno bo'lgan turli xalqlar va ularning guruhlariga tegishli boshqa xususiyatlar tahlilidan hamda etnik aloqalar o'rnatilganligi yoki mavjud emasligidan kelib chiqib belgilanadi. Xalqlarni tasniflashda avvalo xo'jalik yuritish me'yorlari asos qilib olingan bo'lib, bunda birinchi navbatda tabiiy-geografik muhitga asosiy ahamiyat berilgan,

etnik va madaniy an'analar esa ikkinchi darajali ahamiyatga ega bo'lgan. Bu ijtimoiy munosabatlar taraqqiyoti darajasidagi xalqlar guruhiga, shuningdek, diniy mansubligi bilan ham bog'liq bo'lgan.

Ushbu antropologik me'yorlardan kelib chiqqan holda barcha xalqlar geografik, antropologik, til belgilari va xo'jalik yuritish an'analariga ko'ra tadqiq qilinadi hamda turli tarzda tasniflanadi.

Yer yuzi aholisining so'nggi 263 yildagi nufuzi

Yillar	Afrika	Osiyo	Yeropa	Mar. Jan. Amerika	Shim. Amerika	Okea- niya
1750	106 000	502 000	163000	16 000	2 000	2 000
1800	107 000	657000	203000	24 000	7 000	2 000
1850	111 000	809000	276000	38 000	26 000	2 000
1900	133 000	947000	408000	74 000	82 000	6 000
1950	221 214	1398488	547 403	167 097	171 616	12 812
1955	246 746	1 541 947	575 184	190 797	186 884	14 265
1960	277 398	1701336	604 401	218 300	204 152	15 888
1965	313 744	1899424	634 026	250 452	219 570	17 657
1970	357 283	2143118	655 855	284 856	231 937	19 443
1975	408 160	2397512	675 542	321 906	243 425	21 564
1980	469 618	2632335	692 431	361 401	256 068	22 828
1985	541 814	2887552	706 009	401 469	269 456	24 678
1990	622 443	3 167 807	721 582	441 525	283 549	26 687
1995	707 462	3 430 052	727 405	481 099	299 438	28 924
2000	795 671	3 679 737	727 986	520 229	315 915	31 043
2005	887 964	3 787 508	724 722	558 281	332 156	32 998
2013	1023023	42 23457	733423	600323	401023	35002